

АДРИЈАНА ВУКОВИЋ*
АЛЕКСАНДРА ПАВИЋЕВИЋ
Алфа универзитет
Београд

УДК 336.6:331.56
Монографска студија
Примљен: 13.04.2015
Одобрен: 11.06.2015

СИВА ЕКОНОМИЈА КАО ПОСЛЕДИЦА ПОРЕМЕЋАЈА ПРИВРЕДНЕ СТРУКТУРЕ

Сажетак: Савремени свет је осликан непрестаним променама, у којима кључ економског успеха лежи у способности њиховог разумевања и оптималном прилагођавању новонасталом пословном окружењу. Промене које се дешавају нису везане ни за једну специфичну тачку планете, али погађају сваку тачку појединачно. Сива економија као последица друштвених, културних, економских и историјских околности, присутна је свуда и погађа скоро сваку земљу. Висок ниво сиве економије представља симптом дубљих поремећаја привредне структуре, слабе примене закона и лошег функционисања институција. Економија у сенци представља трајан облик економских активности које се одвијају паралелно и у корелацији са формалном економијом. На тај начин сива економија најнепосредније утиче на садашњи и будући положај сваког појединца, домаћинства, предузећа, нације и државе у свету. Сива економија је последица друштвених, културних, економских и историјских околности. Она друштву наноси штету како економског, тако и социјалног карактера. Висок ниво сиве економије представља симптом дубљих поремећаја привредне структуре, слабе примене закона и лошег функционисања институција.

Кључне речи: сива економија, економска активност, привредна структура, тржишни поремећај, пореско оптерећење, БДП, незапосленост

Увод

Обављање економске активности одређено је правним нормама којима држава настоји да регулише, евидентира и опорезује економску активност и да управља привредним развојем. Међутим, иако држава настоји да у потпуности правно регулише обављање економских активности, увек постоје одступања. Та одступања од правних норми довела су до тога, да је знатан део економских активности остајао изван домашаја пореских власти и статистике.

Скуп свих економских активности над којима држава нема надзор, налазе се на ивици закона у такозваној „сивој зони“. Те економске активности су

* adrijana.vukovic@alfa.edu.rs, 064/144-05-67

део привреде који није обухваћен званичном статистиком, и на тај начин сива економија не подлеже опорезивању и не доприноси бруто домаћем производу (БДП) земље. Сива економија, као веома сложена појава обухвата различите активности и подложна је променама. Незаконити и делимично законити облици сиве економије узрокују избегавање плаћања пореза и доприноса за социјално осигурање, непоштовање прописаних стандарда рада, избегавање пословања у складу са прописаним процедурама, као и појаву тржишних поремећаја и структурних дисторзија. (Маџар, 2013)

Сива економија представља феномен који се јавља у скоро свим земљама у свету. (Милошевић, Голубовић, 2009:1). Као доминантна појава присутна је у економијама у транзицији и земљама са великим поремећајима. Сива економија је редовни пратилац транзиције, спона између старог система привређивања, који постепено нестаје, и новог који се тек развија. Али, проблем сиве економије постоји и у најразвијенијим земљама, у условима када је тржишна економија високо рангирана и где нема значајнијих институционалних празнина, које ће подстицати или омогућити раст нелегалне економије.

Сива економија и незапосленост као један од кључних фактора за њен раст

Услед дубљих поремећаја привредне структуре, слабе примене закона, лошег функционисања институција, неефикасности државе у решавању економских и социјалних проблема, расте склоност друштва ка сивој економији. Учествовање у сивој економији последица је друштвених, културних, економских и историјских околности у којима њени носиоци живе и раде. При постојању занемарљивих или спорадичних санкција за обављање активности у сектору сиве економије, као и при корумпираности разних нивоа власти, сива економија почиње постепено да задире у све секторе друштва.

Као главни узроци сиве економије наводе се висина пореског оптерећења и доприноса за социјално осигурање, пренаглашена регулација пословне активности, ниво незапослености, степен економског развоја, квалитет државних институција, квалитет услуга јавног сектора и однос и ставови грађана према сивој економији.

Када се говори о сивој економији, присутна је дилема о њеним негативним и позитивним странама, па чак и када се гледа из угла државе. Сиву економију првенствено карактеришу недостаци који могу да узрокују појаву дугорочних последица по једну земљу. Висок обим сиве економије указује на одсуство елементарних функција савремене државе, на бесмисленост постојања државних институција, као и на поремећај система вредности посматране заједнице, који излази из оквира достигнутог нивоа цивилизације модерног друштва. Сива економија директно утиче на смањење јавних прихода, што угрожава ефикасност пословања јавних институција, присиљавајући их да нуде мањи обим мање квалитетнијих јавних услуга и добара. (Томаш, 2010:46)

Иако сива економија са собом обично носи ту негативну конотацију, јер њено постојање уједно подразумева и губитак дела јавних прихода за државу, она ипак, са аспекта укупне економске активности, доноси и извесне користи друштву. Неформално запошљавање може се окарактерисати као позитиван резултат деловања сиве економије. Управо на тај начин се смањује незапосленост и пружа грађанима неопходна средства за живот.

Претерано уређење тржишта рада и високи трошкови рада у регистрованој привреди представљају покретачку снагу сиве економије. Да би се боље разумео феномен сиве, или како се суптилније назива скривене економије, неопходно је стећи основна сазнања о обиму и развоју тог феномена, о структури скривене радне снаге, као и о мотивима директног укључивања људи у неелегалне економске токове. Посебну пажњу треба посветити проблему раста сиве економије, тзв. црних (незаконитих) радњи и непријављеном раду. (Маџар, 2013)

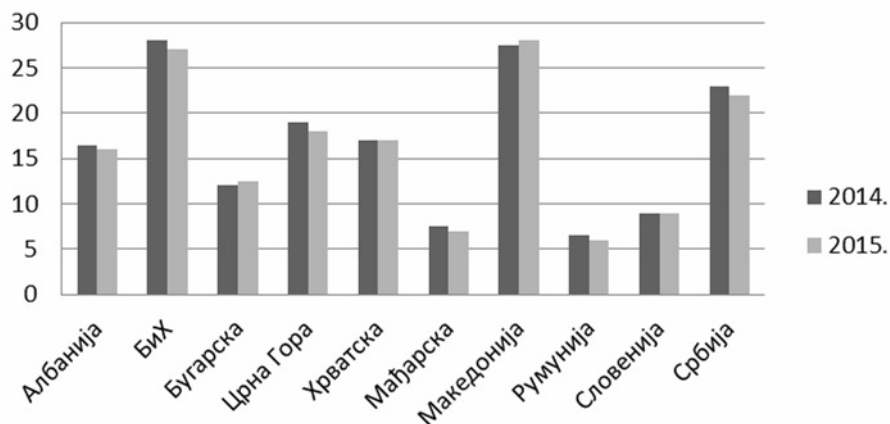
У сивој економији, у великој мери, послују и запошљавају се они који немају другог избора, јер не могу да пронађу посао у формалном сектору и на тај начин долазе до основних средстава за живот. Можда је то и разлог због ког владе у неким државама, у великој мери толеришу сиву економију. Поједине земље је чак промовишу, као нпр. Кина у другој половини деведесетих година прошлог века. (ILO, 2002)

Поставља се питање, где би вишак радне снаге могао да пронађе запослење и на тај начин обезбеди барем основна средства за живот, када не би постојале такве могућности у оквиру сиве економије? То питање не умањује негативне стране и последице сиве економије, већ у датим околностима у многим земљама света, на жалост представља рационално резонување и понашање у економској кризи. Већина људи улази у зону сиве економије због немогућности да пронађу запослење или започну сопствени посао у формалној економији.

Управо због тога и треба посветити посебну пажњу анализи стопе незапослености, јер незапосленост подстиче сиву економију. Како би се што правилније сагледао проблем незапослености, потребно је препознати њене појавне облике, односно, разумети одговарајући теоретски оквир и извући закључке на бази рапосложивих података и економетријских модела.

Стање и трендови у сектору незапослености радне снаге условљени су првенствено глобалним токовима, али изражавају и садржај економско-политичких мера које се предузимају у свакој земљи појединачно, како у области развоја привреде, тако и у политици запошљавања радне снаге. (Вуковић, Ђоковић, Рончевић, 2015:173)

Графикон 1: Стопа незапослености у 2014. и 2015. години

Извор: РЗС - Републички завод за статистику, 2015.

Узроци незапослености су многобројни и међусобно повезани. Почевши од транзиције и реструктурирања, тешког наслеђеног стања, али и институционалних и структурних ограничења. Промене у самој економској структури изазвале су велике промене на тржишту рада.

Тржиште рада институционално није било спремно за настале структурне промене, а структурну неравнотежу на тржишту рада још су додатно подстакли ратно наслеђе, нерешени политички односи и недовољно хармонизовани прописи који регулишу ту област. (Вуковић, Пушара, Ђоковић, 2014)

Заступљеност сиве економије у Европским земљама

Привредни циклуси, као и економске интеграције детерминишу присуство тј. обим сиве економије. Процес глобализације, актуелне и брзе промене, несигурност, ризик, све то драстично утиче на промене у начину рада и живота. Током периода рецесије, економске кризе, растуће незапослености, мање расположивог дохотка, смањене јавне потрошње, као и непредвидиве будућности, многи појединци теже ка активностима у сенци. Сива економија несумњиво омогућује појединцима да уживају у спорним користима на рачун многих тржишних актера, јавних добара и саме државе. (Маџар, 2013)

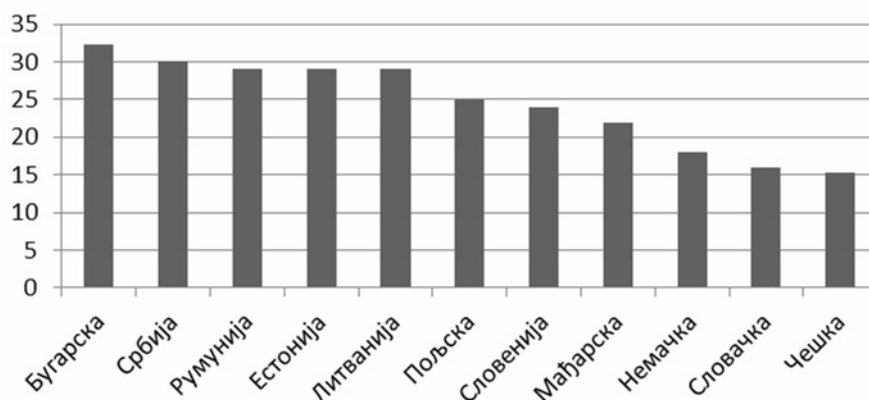
Када се посматра ниво заступљености сиве економије, пре се може говорити о проценама нивоа заступљености, односно учешћа у БДП или укупној запослености, него о мерењу. Мерење сиве економије је веома отежано, јер сива економија представља нерегистроване активности, скривене од власти и закона.

Обим сиве економије у земљама Европе износи 2,15 милијарди евра, што представља 17,01% БДП ЕУ-27 из 2011. године, односно 18,5% БДП ЕУ-27 из 2012. године. Скоро две трећине обима сиве економије присутно је у економ-

ски најмоћнијим земљама Европске уније – Немачкој, Француској, Италији, Шпанији и Великој Британији. За разлику од Аустрије и Швајцарске, у којима се обим економије у сенци креће између 7% и 8% званичног БДП тих земаља, у Пољској је та димензија пословања достигла ниво од 24% домаћег БДП. (Eurostat, 2013)

У земљама Источне Европе, обим сиве економије знатно је већи. Земље Источне Европе, попут Бугарске, Хрватске, Литваније и Естоније, бележе ниво сиве економије изнад 30% домаћег БДП, што је више у односу на европски просек заступљености скривене економије, који се креће од 19–20% БДП. (Schneider, 2013:22).

Графикон 2: Обим сиве економије у БДП у %

Извор: USAID, 2014.

Табела 1: Износ сиве економије у земљама Европе у периоду 2003.–2013. године

Година	Обим сиве економије у милијардама евра	Сива економија у домаћем БДП у (у%)
2003.	1,986	22,4
2004.	2,041	22,1
2005.	2,092	21,6
2006.	2,104	20,9
2007.	2,156	20,1
2008.	2,123	19,4
2009.	2,060	19,9
2010.	2,135	17,7
2011.	2,159	19,3
2012.	2,175	19,0
2013.	2,153	18,5

Извор: *The Shadow Economy in Europe*, Schneider, F., 2013.

У периоду до 2009. године борба против сиве економије давала је успешне резултате у ЕУ. Међутим, економска криза која је почела 2008. године, на различите начине утицала је на стање сиве економије широм европских земаља и региона. Од 2011. године учешће сиве економије у БДП ЕУ-27, вратило се на пређашњи ниво, док је ниво сиве економије током 2013. године достигао свој минимум (од 18,5% учешћа у домаћем БДП). (Eurostat, 2013)

Сива економија у Србији

Сива економија је један од највећих изазова са којима се суочава привреда Србије. Последице сиве економије видљиве су у областима утаје пореза, дисторзије тржишта, нелојалне конкуренције и неефикасне расподеле ресурса. Друштвено-економска ситуација у Србији је веома погодна за висок степен присутности сиве економије. Србија се већ дужи временски период налази у транзицији, остварује ниске стопе привредног раста, стопа незапослености је висока, владавина права је на ниском нивоу, државне институције су урушене, примена закона слаба, присутан је висок ниво корупције.

У многим земљама у транзицији, па тако и у Србији, сива економија представља значајно ограничење за развој тржишне економије, засноване на здравој конкуренцији. Она је значајна препрека за развој снажног сектора предузећа и за изградњу функционалне тржишне привреде. Иако је сива економија и даље важна „сигурносна мрежа“ за многе појединце у Србији, њене негативне последице по запослене, предузећа и друштво у целини далеко превазилазе њене предности. (Маџар, 2013)

Сива економија у Србији представља један од најозбиљнијих економских и политичких изазова. Учешће сиве економије у БДП Србије, у протеклих петнаест година, смањило се за једва 3% (са 33,2% у 2001. години на 30,1% у 2010. години). Сива економија је у Србији опадала током периода економског раста, а потом је од почетка економске кризе остала скоро непромењена. Иако су утаје пореза и сива економија биле присутне у Србији и пре 2008. године, светска економска криза пружила је додатне подстреке преласку регистроване привредне активности у сиву зону. Сива економија је у Србији, током 2012. године, износила 30% БДП, што Србију сврстава у групу негативних рекордера, попут Бугарске и Румуније (Фискални савет Републике Србије, 2013). Једино је Бугарска у 2010. години забележила већи обим сиве економије у односу на Србију за читавих 2,2%. Тај податак још више забрињава, ако се узме у обзир чињеница да се просечно учешће сиве економије у БДП европских земаља креће у распону од 19–20%, као и да оно (током последњих година) у Европи бележи сталан пад. Сива економија у Србији је тренутно на нивоу од 32% БДП, што је највише у Европи и за око 6% више, него у земљама региона. (Танјуг, 2014)

Иако је процењено да је обим сиве економије у Србији значајан, према статистичким подацима сива економија у Србији је тек за око 15% релативно

већа у односу на просек земаља Централне и Источне Европе, из чега се може закључити да је и порески јаз у Србији за приближно толико већи него у другим поменутиим земљама. Потенцијални додатни јавни приходи који би се, смањењем сиве економије у Србији могли остварити процењују се на 0,8-1,1% БДП у средњем року (до 3 године), тј. на око 2% БДП у дугом року (за пет од седам година). (ПКС, 2014)

У 2013. години укупан БДП износио је готово 34 милијарде евра, док је дефицит буџета био око милијарду и по евра.

Табела 2: БДП у Србији у периоду 2005.-2013.

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Реални раст БДП-а (у %)	5,5	4,9	5,9	5,4	-3,1	0,6	1,4	-1	2,6
БДП (у млн евра)	21.103	24.435	29.452	33.705	30.655	29.766	33.424	31.683	34.263

Извор: РЗС - Републички завод за статистику, 2015.

Држава Србија због илегалног промета губи чак три милијарде евра годишње само по основу неплаћања пореза и доприноса. Сива економија на годишњем нивоу односи трећину БДП Србије, а према проценама аналитичара, земљи је потребно три до пет година да њен ниво сведе бар на степен који постоји у региону. (ПКБ, 2015)

Поједине студије показују да чак 28% предузећа у Србији ради нелегално, и то највише у грађевинарству (43%), пољопривреди (34%) и угоститељству и саобраћају (33%). У тим токовима ангажовано је више од пола милиона људи, а сива економија поред умањења државних прихода, смањује и легалну запосленост. (ПКБ, 2015)

Нелегална трговина чини скоро трећину промета у Србији, што наноси велике штете привреди, држави и потрошачима (ПКС, 2015). У укупној трговинској делатности у Србији сива економија учествује близу 30%, што је један од основних економских проблема. Трговина заузима значајно место у укупној привреди Србије, јер са 11,7% учествује у БДП, 19,8% у броју запослених, 37,27% у укупном приходу и 26,3% у укупном броју правних лица. У тој привредној грани запослено је близу 200.000 радника од чега у малим трговинама ради више од 140.000 људи. У Србији послује између 30.000 и 50.000 самосталних трговинских радњи. (еКапија, 2015)

Најактивније зоне сиве економије у трговини су велики градови, територија Новог Пазара, погранична подручја са Босном и Херцеговином, Македонијом, Бугарском, Румунијом и административна зона са Косовом и Метохијом.

Стање и трендови у сектору запослености, односно незапослености радне снаге имају велики утицај на сиву економију. Из угла економског развоја, незапослена радна снага представља неискоришћени економски потенцијал који треба искористити применом различитих мера развојне политике. Са дру-

ге стране, незапосленост радне снаге - нарочито ако је висока, проузрокује бројне социјалне, демографске и политичке последице, о којима свако савремено друштво мора да води рачуна. Због тога, решавање проблема незапослености радне снаге има различите аспекте: економске, социјалне, демографске, политичке и др. Сви они су међусобно повезани и условљени, а њихово средиште представља коришћење радне снаге, као развојног фактора.

Табела 3: Стопе незапослености, запослености и неформалне запослености

	Октобар 2010.	Април 2011.	Новембар 2011.	Април 2012.	Октобар 2012.	Април 2013.
Стопа незапослености	19,2	22,2	23,7	25,5	22,4	24,1
Стопа запослености	37,7	36,2	35,3	34,3	36,7	36,3
Стопа неформалне запослености	19,6	19,9	17,8	17,0	17,9	18,2

Извор: Анкета о радној снази, 2012., 2013., РЗС - Републички завод за статистику

Висока незапосленост радне снаге у Србији условљена је ниским степеном економског развоја и процесима економских реформи које се спровode задњих година. Радна снага остаје недовољно искоришћен развојни потенцијал, што доводи до бројних социјалних проблема у друштву. Таква незапосленост је неодржива, како из економских и социјалних разлога, тако и због тока евроинтеграцијских процеса у које је Србија ушла. (Вуковић, Ђоковић, Челик, 2013:135)

Закључак

Сива економија је веома сложена појава која обухвата различите активности и подложна је променама, у складу са развојем друштва. Може се рећи да сива економија обухвата економске активности и њима створене приходе којима се заобилазе, избегавају прописи, опорезивање или праћење од стране надлежних органа и власти. Сива економија представља део тржишних активности које су нерегулисане или недовољно регулисане од стране државе, и које стварају приходе и укључују легална добра, али су ван домена државне регулације.

Сива економија има последице на државни буџет због неплаћања пореза, што доводи до погоршања квалитета јавних услуга и повећања пореза у сектору формалне економије, а то даље има за последицу још већи пораст неформалне економије и успоравање економског раста. Све то утиче како на смањење животног стандарда буџетских корисника, тако и на смањење благостања свих грађана. У складу са тим, егзистенција сиве економије негативно утиче и на ауторитет власти, као и на поверење грађана у институције система.

Политика смањења сиве економије обухвата опште реформе које, кроз стварање повољног амбијента за пословање у формалном сектору, утичу на смањење сиве економије, као и подстицајне мере непосредно усмерене на сиву

економију. Да би се створили услови за сузбијање сиве економије, неопходно је успоставити владавину права, ефикасне и здраве државне институције. Потребно је да се створе услови за бржи привредни развој, да се оствари економски раст и на тај начин смањи незапосленост, тј. да се створе услови за запошљавање у формалном сектору и побољша квалитет јавних услуга. Треба створити повољан амбијент за пословање у формалном сектору, остварити економску стабилност, и на тај начин учествовање у сивој економији учинити мање примамљивим.

Литература:

1. eKapija, www.ekapija.com, 2015.
2. Eurostat, epp.eurostat.ec.europa.eu, 2013.
3. Fiskalni savet Republike Srbije, (2013), Ocena fiskalne strategije 2014-2016. i predlog budžeta za 2014. godinu, www.fiskalnisavet.rs
4. ILO - International Labour Organization, www.ilo.org, 2002.
5. Madžar, L. (2013): *Siva ekonomija u Srbiji u svetlu tendencija u evropskim zemljama*, Beograd
6. Milošević, G., Golubović, N. (2009): *Socijalno-ekonomski aspekti nelegalne ekonomije kao determinante ekonomske krize u Srbiji*, Kultura Polisa, Novi Sad
7. PKB - Poljoprivredna korporacija Beograd, www.pkb.rs, 2015.
8. PKS - Privredna komora Srbije, www.pks.rs, 2015.
9. RZS - Republički zavod za statistiku, www.stat.gov.rs, 2015.
10. Schneider, F. (2013): *The Shadow Economy in Europe*, www.atkearney.com/financial-institutions
11. Tanjug, www.tanjug.rs, 2014.
12. Tomaš, R. (2010): *Crisis and Gray Economy in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo
13. USAID, www.usaid.gov, 2014.
14. Vuković, A., Đoković, G., Čelik, P. (2013): *Position of entrepreneurship in Serbia influenced by transition process and macroeconomic trends*, Ekonomika, Niš
15. Vuković, A., Đoković, G., Pušara, A., (2014): *Nezaposlenost kao ključni faktor razvoja i nestabilnosti privrede u regiji*, Konferencija ANTIM, Beograd
16. Vuković, A., Đoković, G., Rončević, D., (2015.): *The necessity of solving the youth unemployment*, Ekonomika, Niš

THE SHADOW ECONOMY AS A CONSEQUENCE OF THE ECONOMIC STRUCTURE

Summary: The modern world is painted with constant changes, and economic success lies in the ability of their understanding and optimal adjustment to the new business environment. The changes are not related to any specific point of the planet, but affect each count individually. The shadow economy as a result of social, cultural, economic and historical circumstances, is everywhere and affects almost every country. The high level of gray economy is a symptom of deeper disorders economic structure, weak law enforcement and poor functioning of institutions. Shadow economy represents a permanent form of economic activity which is parallel and in correlation with the formal economy. In this way, the gray

economy most directly affect the present and future position of each individual, households, companies, nations and countries in the world. The gray economy is a result of social, cultural, economic and historical circumstances. It is injurious to both economic, and social character. The high level of gray economy is a symptom of deeper disorders economic structure, weak law enforcement and poor functioning of institutions.

Key words: gray economy, economic activity, economic structure, market disorder, the tax burden, GDP, unemployment